

વિશેષ વાત સ્વાયત્તતાની

૬ પ્રફુલ્લ રાવલ ૬

સર્જક માત્ર સ્વાયત્ત છે અને એટલે જ સર્જકો માટે કે સર્જકોના સર્જનના પ્રોત્સાહન અર્થે ઊભી થયેલી કે કરાયેલી સંસ્થા સ્વાયત્ત હોવી જોઈએ. અહીં વાત કરવી છે ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીની સ્વાયત્તતા વિશેની. સ્વાયત્તતાનો અર્થ સ્પષ્ટ છે : એવી સાહિત્યિક સંસ્થા જે લોકશાહી રીતે ચાલે. ભલે એની આર્થિક જવાબદારી રાજ્ય સરકાર ઉપાડે (એ સરકારનું કર્તવ્ય પણ છે જ), પરન્તુ એનું સંચાલન તો સાહિત્યકારોમાંથી ચૂંટાયેલા સભ્યો જ કરે. એ અર્થમાં આજે ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી સ્વાયત્ત નથી જે પૂર્વે સ્વાયત્ત હતી. એનું બંધારણ હતું. નોંધાયેલા સભ્યો હતા જેને મત આપવાનો કે નિયત સમયે થતી ચૂંટણીમાં ઊભા રહેવાનો હક હતો. બંધારણમાં ફેરફાર કરવા માટે નોંધાયેલા સભ્યોની સામાન્ય સભા બોલાવવાની એ બંધારણમાં જોગવાઈ હતી. આ બંધારણની બોમ્બે સાર્વજનિક ટ્રસ્ટ હેઠળ નોંધણી કરાઈ હતી. સાથે સાથે એની સોસાયટી રજિસ્ટ્રેશન એક્ટ (૧૮૬૦) હેઠળ પણ નોંધણી કરાઈ હતી. પરન્તુ આ બંધારણની અવગણના કરીને રાજ્ય સરકારે ૭-૪-૨૦૧૫ના રોજ એક પરિપત્ર દ્વારા નિવૃત્ત સનદી અધિકારીને ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી અધ્યક્ષ બનાવી દીધા. એટલું જ નહીં અકાદમીમાં અધ્યક્ષ, મહામાત્ર, કાર્યવાહક સમિતિ, માર્ગદર્શક સમિતિ સહિતની તમામ નિમણૂકો રાજ્ય સરકાર જ કરશે એવો ઠરાવ પણ સરકારે કર્યો. ટૂંકમાં અકાદમી સરકારનું એક ખાતું બની ગઈ. એ રીતે અકાદમીની સ્વાયત્તતાનો છેદ ઊડી ગયો.

ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીના ઈતિહાસમાં ડોકિયું કરીશું તો સ્વાયત્તતાની વાત સ્પષ્ટ થશે.

૧૯૮૧માં ગુજરાત સરકારે ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીની સ્થાપના કરી જે 'સ્વાયત્ત રજિસ્ટર્ડ સંસ્થા' એવું એના ઉદ્દેશપત્રમાં દર્શાવ્યું હતું. ૧૯૮૨માં ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી કાર્યાલય તૈયાર થઈ. એના પહેલા અધ્યક્ષ મોહમ્મદ માંકડ નિમાયા હતા. અકાદમીએ જે પ્રવૃત્તિઓ કરવા ધારેલી એમાં ગૌરવ પુરસ્કાર આપવાનું પણ ઠેરવ્યું હતું. આ સંદર્ભે જ્યારે ઉમાશંકર જોશીને એ પુરસ્કાર આપવા જણાવ્યું ત્યારે એમણે એનો સ્વીકાર ન કર્યો અને અકાદમી સ્વાયત્ત હોવી જોઈએ એ મતલબનો પત્ર લખ્યો અને આરંભાયો ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીની સ્વાયત્તતાનો વિચાર.

ઉમાશંકર જોશીના પત્રના અનુસંધાને તત્કાલીન મુખ્યમંત્રીએ સ્વાયત્તતા સંદર્ભે

મનુભાઈ પંચોલી-દર્શકને તેનું પ્રારૂપ ઘડવા અને અકાદમી કાર્યરત થાય તે માટે અકાદમીના અધ્યક્ષ થવા કહ્યું અને દર્શક કાર્યકારી અધ્યક્ષ થયા અને એમની અધ્યક્ષતામાં એક સમિતિનું ગઠન થયું અને છેવટે ૧૯૮૩માં શિક્ષણ વિભાગના ઠરાવ ક્રમાંક:ગસઅ/૧૦૮૨-૪૩૯-બ તા.૩-૪-૮૩ પરિશિષ્ટ અન્વયે મંજૂર થયેલ ઉદ્દેશપત્ર અને નિયમોથી ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી સ્વાયત્ત બની. નિયમો અર્થાત્ અકાદમીનું બંધારણ અસ્તિત્વમાં આવ્યું એની રચનામાં સામાન્યસભા અને કાર્યવાહક સમિતિની જોગવાઈ સાથે મતદાર મંડળની જોગવાઈ હતી. જે મુજબ માત્ર મતદાર જ અકાદમી દ્વારા થનાર ચૂંટણીમાં ઊભો રહી શકે. એની રચના આ પ્રકારે હતી :

રચના

- (૧)
(અ) અકાદમીનાં સત્તામંડળો નીચે પ્રમાણે રહેશે :
(૧) સામાન્ય સભા
(૨) કાર્યવાહક સમિતિ
(બ) અકાદમીના પદાધિકારીઓ નીચે પ્રમાણે રહેશે :
(૧) પ્રમુખ
(૨) ઉપપ્રમુખ
(૩) મહામાત્ર
(૨) સામાન્ય સભા :
(૧) રચના :
(અ) ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીની સામાન્ય સભામાં કુલ ૪૧ સદસ્યો નીચે પ્રમાણે રહેશે.
૧. હોદ્દાની રૂએ - ૦૫
૨. રાજ્ય સરકારે ગુજરાતી ભાષાના વિદ્વાનોમાંથી પસંદ કરેલા - ૦૫
૩. રાજ્યની ગુજરાતી ભાષાસાહિત્યની સંસ્થાઓએ ભલામણ કરેલા
પ્રતિનિધિઓ દ્વારા બનેલા મતદાર મંડળે ચૂંટેલા સભ્યો - ૦૯
૪. ગુજરાત રાજ્યની યુનિવર્સિટીઓના પ્રતિનિધિઓ - ૦૮
૫. નવી રચાતી સામાન્ય સભાએ સહવરણી કરેલા સભ્યો - ૦૩
૬. ગુજરાતી ભાષાનાં સાહિત્યકારોના બનેલા
મતદાર મંડળે ચૂંટેલા સભ્યો - ૦૯
૭. ગૌરવ પુરસ્કાર મેળવ્યો હોય તેવા સાહિત્યકારો - ૦૨
૪૧

સ્વાયત્ત બનેલી ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીના પ્રથમ અધ્યક્ષ જે પૂર્વે કાર્યકારી અધ્યક્ષ હતા તે દર્શક થયા. તેઓ બિનહરીફ ચૂંટાયા હતા. દર્શકની મુદત પૂરી થતાં ૧૯૮૮માં ભોળાભાઈ પટેલ ચૂંટાયેલા અધ્યક્ષ થયા અને કુમારપાળ દેસાઈ ઉપાધ્યક્ષ થયા. અધ્યક્ષે ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીનો કાર્યભાર સંભાળ્યો. પુનઃ પાંચ વર્ષે (૨૦૦૩)

ચૂંટણી થઈ ત્યારે ચૂંટાયેલા સાહિત્યકારો પોતાના અધ્યક્ષ ચૂંટે તે પૂર્વે ચિનુ મોદી કોર્ટમાં ગયા. અને બધું ખોરંભે પડી ગયું. સરકારને જે પાંચ સભ્યો નીમવાના હતા તેની નિમણૂક ન કરી. પરિણામે ચૂંટાયેલા સાહિત્યકારોને અકાદમીના અધ્યક્ષ-ઉપાધ્યક્ષ ચૂંટવાની તક ન મળી. અને સરકારે ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીના બંધારણને સુષુપ્ત કરીને કેવળ મહામાત્રથી અકાદમીનો વહીવટ ચલાવ્યો.

આ પરિસ્થિતિ પછી પણ અકાદમીનું સંચાલન થતું રહ્યું અને ક્યારેક તો પુનઃ બંધારણ મુજબ વહીવટ થશે કે ચૂંટણી થશે એવી આશા-અપેક્ષાએ સાહિત્યકારોએ અકાદમી સાથે સુમેળભર્યા સંબંધો રાખ્યા. સુષુપ્તતાનો કાળ લંબાતો ગયો અને અચાનક ૭-૪-૨૦૧૫ના રોજ રમતગમત યુવા અને સાંસ્કૃતિક પ્રવૃત્તિઓ વિભાગના ઠરાવ ક્રમાંક : ગસઅ/૧૦૨૦૧૪/૬૦૮/ફ દ્વારા એક નિવૃત્ત સનદી અધિકારીને ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીના અધ્યક્ષ તરીકે નિયુક્ત કરાયા.

૧૯૯૩ના બંધારણની ૭મી કલમ આમ હતી :

(૭) બંધારણ તથા નિયમોમાં ફેરફાર કરવાની સત્તા :

બંધારણમાં સુધારો કરવાનો થશે ત્યારે તેની સામાન્ય સભાને ઓછામાં ઓછી પંદર દિવસની નોટિસ આપી તે માટેની સામાન્ય સભાની બેઠકમાં હાજર રહેલા સભ્યોની ૩/૪ બહુમતી સુધારાની ભલામણ ગુજરાત સરકારને કરશે અને ગુજરાત સરકારની બહાલી મળ્યેથી તે સુધારો આમેજ કરી અમલી બનાવાશે. વધુમાં મેમોરેન્ડમ ઓફ એસોસિએશનની જોગવાઈઓમાં સંજોગોવશાત્ કોઈ ફેરફાર કરવાની જરૂરિયાત ઉપસ્થિત થશે તો તેવા ફેરફારો કરવા માટે સોસાયટીઝ રજિસ્ટ્રેશન એક્ટ, ૧૯૬૦ની કલમ-૧૨ની જોગવાઈ મુજબની કાર્યવાહી કરવાની રહેશે અને તે સુધારાની ભલામણ અકાદમી રાજ્ય સરકારને કરશે અને રાજ્ય સરકારની બહાલી મળ્યેથી, તે સુધારો આમેજ કરી, અમલી બનાવી શકાશે.

આ કલમને બાજુમાં મૂકીને સરકારે ૭-૪-૨૦૧૫નો ઠરાવ અમલમાં મૂક્યો અને જ્યાં ચૂંટાયેલા સભ્યો પોતાના અધ્યક્ષને ચૂંટે તેવી જોગવાઈ હતી તે સ્થાને રાજ્ય સરકાર જ અધ્યક્ષની નિયુક્તિ કરશે એવી રચના કરી સામાન્ય સભાને નિર્મૂળ કરી. મતદાર મંડળને પણ નિર્મૂળ કર્યું. અર્થાત્ ઉમાશંકર જોશીને અભિપ્રેત અને દશકિ ઘડેલ બંધારણથી સ્વાયત્ત થયેલી ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીની સ્વાયત્તતા છીનવાઈ ગઈ અને અકાદમી સ્વાયત્ત સંસ્થા હોવી જોઈએ એ લાગણી અને માંગણી ઊભી થઈ.

અહીં ગુજરાતના પાટનગર ગાંધીનગરમાં ૨૦૦૭માં નારાયણ દેસાઈની અધ્યક્ષતામાં ભરાયેલ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના ૪૪મા અધિવેશનમાં થયેલ ઠરાવને જાણીએ. એ આ મુજબ હતો :

“રાજ્ય સરકાર ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી એના તમામ અર્થમાં સ્વાયત્તપણે કામ કરે તેવી મોકળાશ આપે અને તે માટે જરૂરી કાર્યવાહી કરે. વ્યાપક લોકમત કેળવવા જરૂરી તમામ પગલા લેવા અને તેનું સંકલન કરવા માટે પરિષદની કાર્યવાહક સમિતિને અધિકાર આપવામાં આવે છે.”

આ ઠરાવ રાજ્ય સરકારને મોકલવામાં આવ્યો હતો અને ત્યારે જેમાં અકાદમી

સ્વાયત્ત હોવાનું સ્પષ્ટ હતું તે બંધારણ અસ્તિત્વમાં હતું. પરન્તુ ૭-૪-૨૦૧૫ના પરિપત્રે લોકશાહી પ્રક્રિયાને અભરાઈએ ચડાવીને નિવૃત્ત સનદી અધિકારીને અધ્યક્ષ તરીકે નિયુક્ત કર્યા જે સરકારનું તદ્દન ગેરબંધારણીય પગલું હતું એટલું જ નહીં, કશી પણ વિધિ કર્યા વગર બંધારણની અવગણના કરી ત્યારે ૨૦૦૭ના ઠરાવને અનુલક્ષીને ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદે ૫-૭-૧૫ના રોજ મધ્યસ્થ સમિતિમાં સર્વાનુમતે અકાદમી સ્વાયત્ત હોવી જોઈએ એવો ઠરાવ કર્યો અને એના અનુસંધાનમાં શ્રી નિરંજન ભગત અને તત્કાલીન પરિષદ-પ્રમુખ શ્રી ધીરુભાઈ પરીખને આપેલ સત્તા મુજબ બન્ને વિદ્વાન સાહિત્યકારોએ અકાદમીની સાથે અસહકાર કરવાનું ઠરાવ્યું.

ત્યારે પરિષદના જે સભ્યો અકાદમીમાં હતા તેમણે આ અંગે પોતાનું વલણ સ્પષ્ટ કરવાનું જણાવવામાં આવ્યું પરન્તુ કેટલાક મિત્રોએ પરિષદ કરતાં અકાદમી સાથે રહેવાનું મુનાસિબ માનીને પરિષદમાંથી રાજીનામું આપ્યું.

આજે પરિષદે અકાદમીનો અસહકાર કર્યો છે અને અકાદમી સ્વાયત્ત હોવી જોઈએ એ સૈદ્ધાંતિક વિચારને સરકાર સુધી વારંવાર પહોંચાડ્યો છે. પણ દુઃખદ વાત એ છે કે સરકાર માટે આ મુદ્દો બિનમહત્વનો છે અને તેથી પરિષદના કોઈ પણ પત્રનો સરકાર દ્વારા આજ સુધી પ્રત્યુત્તર મળ્યો નથી.

*